

13. Klasik Türk şiirinde bir hat terimi olarak "hil'at"

Özlem DÜZLÜ¹

APA: Düzlü, Ö. (2021). Klasik Türk şiirinde bir hat terimi olarak "hil'at". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö9), 163-169. DOI: 10.29000/rumelide.982049.

Öz

Şekil şartları ve muhtevasıyla sınırları önceden belirlenmiş bir edebî geleneğin varisi olan klasik Türk şairleri bu sınırlar içerisinde farklı olmanın yollarını ararlar. Şairlerin klasik şiirin kelime kadrosundaki bazı kelimeleri alışılmışın dışında farklı anlamlarıyla kullanmaları ya da onlara dolaylı yoldan işaret etmeleri de farklı olmak adına başvurduğu yöntemlerden biridir. Klasik Türk şairlerinin sık kullandığı kelimelerden biri olan ve divanlarda çok büyük oranda giyim-kuşama ait bir unsur olarak yer alan hil'at de bu duruma örnek oluşturabilecek kelimelerdendir. Kıyafet terimi olarak "beğenilen kimselere takdir, tebrik ve teşvik amacıyla giydirilen süslü elbise, kaftan" anlamına gelen hil'at şiirlerde de genellikle bir kimseyi yahut bir işi övmek için kullanılmıştır. Bununla birlikte kelimenin klasik şiir metinlerinde karşılaşılan bazı kullanımlarında fark ettiğimiz bir başka anlamı daha bulunmaktadır. Kelime bu kullanımlarda "yazı hocalarının kendilerinden yazı meşk eden öğrencilerin yazılarının üstüne çektikleri kaş şeklindeki işaret" anlamıyla yer almıştır. Yazıyla ilgili unsurlardan oluşturulmuş az sayıda beyitte karşılaşılan bu farklı kullanımlardan hareketle yaptığımız araştırmalarda kelimenin hat terimi olarak tanımına dört kaynaktan tesadüf edilebilmiştir. Bu çalışmada hem bu kaynaklardaki bilgilerden hem de tespit edilen beyitlerden yola çıkarak kelimenin hat terimi olarak ifade ettiği anlam daha net bir şekilde belirlenmeye çalışılacak ve söz konusu terimin hat sahasında kullanımıyla ilgili çıkarımlara yer verilecektir. Aynı zamanda kelimenin klasik edebiyat sahası kaynaklarında tesadüf edemediğimiz söz konusu anlamıyla klasik Türk şiirine nasıl yansıdığı ortaya konulacaktır.

Anahtar kelimeler: Hil'at, hat, hat terimi, klasik şiir, klasik Türk edebiyatı

"Hil'at" in classical Turkish poetry as a calligraphy term

Abstract

Classical Turkish poets, who are inheritors of a literary tradition whose form conditions and contents are predetermined, are in search of ways of being different within these boundaries. Poets using certain words in the vocabulary cadre of the classical poetry with different meanings from what is customary or pointing at them indirectly are one of the methods they resort to in order to be different. "Hil'at", which is one of the words frequently used by classical Turkish poets and is included in divans as an element belonging to clothing, is an example in this respect. "Hil'at", which means "fancy clothing that admired people are made to wear in order to appreciate, congratulate and encourage them, kaftan" as a clothing term, is usually used in poems to praise something or someone. However, the term has a different meaning that we encounter in classical poetry texts in terms of usage. In these usages, the term is used with a meaning corresponding to "the sign in the shape of an eyebrow that calligraphy instructors draw on the writings of their students who learn to practice calligraphy from them." In the research we conducted based on these different usages that we encountered in few couplets made up of elements

¹ Öğr. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi, Rektörlük Türk Dili Bölümü, (Sakarya, Türkiye), oduzlu@sakarya.edu.tr, ORCID.ID: 0000-0001-9305-4371 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 04.07.2021-kabul tarihi: 20.08.2021; DOI: 10.29000/rumelide.982049]

related to calligraphy, the definition of the term as a calligraphy term was found only in four sources. In this study, based on the information in these sources and the couplets determined, it will be attempted to identify the meaning of the term as a calligraphy term more clearly, and some inferences will be made regarding the use of the term in the field of calligraphy. In addition, it will be revealed how the term is reflected on classical Turkish poetry with its aforementioned meaning that we could not encounter in the classical literature sources.

Keywords: Hil'at, calligraphy, calligraphy term, classical poetry, classical Turkish literature

Giriş

Klasik Türk şairleri şekil şartları ve muhtevasıyla sınırları önceden belirlenmiş bir edebî gelenek içerisinde eserler verir ve bu sınırlar içerisinde farklı olmanın yollarını ararlar. Bu farklılığı, genellikle, şekille ilgili küçük değişiklikler yapmak, elde bulunan sınırları belirli malzemeyi farklı şekillerde işlemek gibi yollarla sağlamaya çalışırlar. Şairlerin klasik şiirin kelime kadrosundaki bazı kelimeleri alışılmışın dışında farklı anlamlarıyla kullanmaları ya da onlara dolaylı yoldan işaret etmeleri de farklı olmak adına başvurdukları yöntemlerdendir. Klasik Türk şairlerinin sık kullandığı kelimelerden biri olan hil'at de bu kelimelerden biridir.

Kıyafet terimi olarak çeşitli devlet görevlerine getirilenlere ve taltif edilmek istenen kimselere takdir, tebrik ve teşvik amacıyla giydirilen süslü elbise, kaftan (Karaca, 1998: 25; Devellioğlu, 1999: 370) anlamına gelen hil'at klasik Türk şiiri metinlerinde de genellikle bir kimseyi yahut bir işi övmek için kullanılmıştır. Hil'atin kumaşı, deseni ve işleme, düğme gibi kıyafeti tamamlayan unsurları da övülen kişi ya da işin yüceltilmesi için vasıta yapılmıştır. Bazen de âşığın yaralarla dolu bedeni hil'at, kanlı gözyaşları ve yaraları da desen olarak düşünülürken sevgilinin güzelliği, saç ve nazı da hil'atle benzerlik ilişkisi içerisinde ele alınmıştır.² Bununla birlikte kelimenin lûgatların büyük çoğunluğunda yer almayan "hat hocalarının kendilerinden yazı meşk eden öğrencilerin yazılarının üstüne çektikleri kaş şeklindeki işaret" anlamı da bulunmaktadır. Kelimenin yazıyla ilgili unsurların fazla olduğu beyitlerdeki kullanımlarından hareketle yaptığımız araştırmalar sonucunda ulaştığımız bu anlamına klasik Türk edebiyatı kaynaklarında tesadüf edemedik. Muhtemelen kelimenin hat terimi olarak karşılığının çok az kaynakta yer alması, klasik Türk şiirinde büyük oranda yaygın anlamıyla, kıyafet terimi olarak, kullanılması ve bazı beyitlerde tevriyeli kullanımlarla oluşturulan çok anlamlı yapı bahse konu anlamın gözden kaçırılmasına sebep olmuştur.

Kelimenin hat terimi olarak ifade ettiği anlamına ve bu anlamıyla klasik Türk şiirindeki kullanımlarına dikkat çekmek üzere hazırladığımız bu çalışmayla öncelikle klasik Türk şiiri metinlerinin anlam dünyasına dair araştırmalara katkıda bulunulması amaçlanmıştır. Ayrıca kaynaklardaki bilgilerle beyitlerdeki kullanımların bir arada değerlendirilmesinin kelimenin söz konusu terim anlamının daha doğru olarak tespit edilmesine olanak sağladığı kanaatindeyiz. Aynı zamanda hil'atin hat sahasındaki ve klasik Türk şiiri

² Hil'at-i şân-i vezâret dūş-i isti'dâdına
Togrısı her vech ile çespân ü lâyıkdur tamâm Arpaemînzâde Mustafa Sâmi (Kutlar, 2004: 174)
Başdan bu fahr sana yiter kim şeh-i cihân
Hil'at geyürdi nazmuna garrâ firengiler Bâkî (Küçük, t.y.: 315)
Sipîhr atlasını itdi hil'at-i divân
Ana ilik meh-i nev oldı gûy-ı zer hurşîd Seyyid Vehbî (Dikmen, 1991: 209)
Benek altunlu hil'at geymişe döner hemîn 'âşık
Teni her dem ser-â-ser bârî hûn-âlûd dâğ olsun Edirneli Nazmî Dîvânî (Üst, 2018: 2520)
Aç alın ki ay yüzüne gün gulâm ola
Çöz zülfün ki hil'at-i hüsnün tamâm ola Ahmet Paşa Divanı (Tarlan, 1992: 121)
Râstdur kâmetine hil'at-i nâz ol servün
Eylemez şiveleri gerçi ki endâze ile Şeyhülislam Yahyâ Dîvânî (Kavruk, t.y.: 341)

sahasındaki kullanımı konusu da ele alınmıştır. Çalışmamızda öncelikle hil'atın hat terimi olarak karşıladığı anlama dair kaynaklarda ulaşılabilen bilgilere yer verilmiş, daha sonra ise 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar yazılmış üç yüz civarında divanın taranmasıyla tespit edilen beyitler incelenmiştir.

Hat terimi olarak "hil'at" ve klasik Türk şiirindeki kullanımı

"Hil'at" kelimesinin hat terimi olarak karşıladığı anlam dışında lûgatlarda tespit edilebilen anlamları şu şekildedir: 1. Padişah ve vezirler tarafından takdir edilen, beğenilen bir kimseye iltifat veya mükâfat olarak giydirilen süslü elbise, kaftan. 2. Geçmişte askere ihsan olunan kaftan ve kaftan bedeli. 3. Bir kimseye giydirilen elbise. 4. Bir kimsenin çıkardığı giysi. 5. Malın seçkini ve iyisi.³

Kelimenin bu anlamları dışında hat sahasına ait bir terim anlamı daha bulunmaktadır. Hil'atin bazı beyitlerdeki kullanımlarından hareketle yaptığımız araştırmalarda söz konusu anlama ilişkin dört kaynaktan bilgiye rastlayabildik. Sir James W. Redhouse'un *Turkish and English Lexicon*'unda kelime "Bir hat öğretmeni tarafından düzgünce şekillendirilmiş bir harfin etrafına çizilen bir daire" (2006: 860) şeklinde anlamlandırılmıştır. Mehmet Zeki Pakalın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde hil'ati şu şekilde açıklamıştır: "Yazı hocalarının kendilerinden yazı meşk eden talebenin yazılarının üstüne kaş çizmesine denilirdi. Bu çizgi hocanın yazıyı beğendiğine alâmetti" (1983: 834). Yaşar Çağbayır'ın *Ötüken Türkçe Sözlüğü*'nde de kelimeye "Yazı öğretmenlerinin kendilerinden ders gören öğrencilerin yazılarının üstüne kaş çizmesi" (2007: 1965) anlamı verilmiştir. *Meydan Larousse*'nin "hil'at" maddesinde ise hat sahasına ait bir alt başlık olarak yer alan "hil'at giydirmek" tabiri "yazı hocalarının kendilerinden ders gören öğrencilerin yazılarının üstüne kaş çizmesi" (1981: 855) şeklinde tanımlanmıştır. Redhouse'un ilgili maddeyi dayandırdığı kaynak ya da kaynaklar konusunda net bir bilgiye sahip değiliz. Mehmet Zeki Pakalın'ın eserine ise hat, ebru gibi geleneksel sanatlar konusunda üstat kabul edilen Mehmet Necmeddin Okyay'ın şifahi kaynaklık ettiği bilinmektedir.⁴ *Meydan Larousse* ile Çağbayır'ın kaynakları konusunda da bir bilgiye rastlayamamakla birlikte bu eserlerin diğer iki eserden daha geç tarihli olması ve bu eserlerdeki tanımların Pakalın'ın yaptığı açıklamayla aynı oluşu dikkatimizi çekmiştir. Ulaşılabilen hat sanatıyla ilgili kaynaklarda ve sanat terimleri sözlüklerinde ise hil'ata dair bir bilgiye rastlanamamıştır.

Söz konusu dört kaynaktan hil'atle ilgili en tafsilatlı bilgi Mehmet Zeki Pakalın'a aittir. Pakalın ve Redhouse'un verdikleri bilgiler arasında ise hil'atin şekli konusunda farklılıklar bulunmaktadır. Pakalın'ın verdiği bilgilerde hil'atin kaş şeklinde olduğu, yazının üzerine çizildiği ve hocanın yazıyı beğenmesi anlamına geldiği söylenmiştir. *Turkish and English Lexicon*'da hil'atin hocanın istediği şekilde şekillendirilen harfin etrafına çizilen daire olduğu söylenmiştir. Bu durumda hil'atin bir hat terimi olarak klasik Türk şiiri metinlerindeki kullanımları önem arz etmektedir. Zira tespit edilen beyitler hil'atin şekil özellikleri ve kullanımı hakkında çıkarımlar yapmayı mümkün kılacak niteliktedir.

³ Bu anlamlar için bkz. Sir James W. Redhouse, *Lûgat-ı Osmâniyye*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1863, s. 153.; *Turkish And English Lexicon New Edition*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006, s. 860.; F. Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2005, s. 471.; Hüseyin Remzi, *Lûgat-ı Remzî*, Matbaa-i Hüseyin Remzî, İstanbul H. 1305, C. I, s. 506.; Muallim Nâci, *Lûgat-ı Nâci*, Çağrı Yayınları, İstanbul t.y., s. 390.; Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmâni*, Matbaa-i Âmire, İstanbul H. 1293, s. 550.; Ebuzziyâ Tevfik, *Lûgat-ı Ebuzziyâ*, Matbaa-i Ebuzziyâ, C. 1, İstanbul H. 1306, s. 465.; Mehmed Bahâeddin, *Yeni Türkçe Lûgat*, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul t.y., s. 310.; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006, s. 586.; Şu'ûri Hasan Efendi, *Lisânu'l-Acem Ferheng-i Şu'ûri* (Haz. O. Yılmaz), C. 2, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019, s. 1624.; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1999, s. 370.; Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, OAW, Viyana 2009, s. 316.; Mertol Tulum, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, TDK Yayınları, Ankara 2011, s. 897.; Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, C. II, s. 1965.; Web1.

⁴ Konu hakkında bkz. M. Uğur Derman (2007). Okyay, Mehmed Necmeddin, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 344.; Web2.

Tespit edilen beyitlerde tevriye, tenasüp, hüsn-i talil, teşbih ve istiare yoluyla yer alan hil'at kaş, hilal ve med işaretleriyle benzerlik ilişkisi içerisinde kullanılmıştır. Ayrıca beyitlerde hil'atin uygulama şekli, beğeni ifadesi oluşu, rengi ve ebadı gibi hususlara işaret edilmiştir.

Şâhid-i hüsnin görünce yazdığı ta'lîmini

Harf-be-harf hil'at geyürdi hâme-i sun'-ı Hudâ Mustafa Fennî Divanı (T. 17/7, s. 714)

Allah'ın kudret kalemi güzel sevgilinin/güzellik şahidinin talimini/alıştırmasını aynen yazdığını görünce hil'at giydirdi.

Hattat şairlerden Mustafa Fennî'nin (öl. 1745) sakal tarihi olarak söylediği "Târîh-i Hat" başlıklı manzumesinde yer alan bu beyitte şair hem bir devlet protokolü hem de hat sanatına ait bir uygulama olarak "hil'at giydirme"yi söz konusu etmiştir. "Şâhid" kelimesinin "tanık" (Devellioğlu, 1999: 975) ve "sevgili" (Ayverdi, 2008: 2935; Devellioğlu, 1999: 975) anlamlarından dolayı "şâhid-i hüsn" tamlamasının iki farklı şekilde anlamlandırılabilceği beyitte güzel sevgilinin ya da güzellik şahidinin yazı alıştırmalarını bire bir yazması neticesinde Allah'ın kudret kaleminin beğeni ifadesi olarak hil'at giydirdiği söylenmiştir. Burada beytin söz dizimi ve "harf-be-harf" ibaresi nedeniyle *Turkish and English Lexicon*'daki düzgün şekillendirilen harflerin daire içine alınması şeklindeki bilgi akla gelmektedir. Bununla birlikte "yazı" (Ayverdi, 2008: 1221) ve "ayva tüyü, gençlerde yeni çıkmaya başlayan bıyık ve sakal" (Şemseddin Sâmî, 2006: 583; Tulum, 2011: 892) anlamları dolayısıyla klasik şiirde zaman zaman bu iki anlamını da kastedecek şekilde kullanılan "hat" kelimesine bir gönderme yapıldığını ve manzumenin bir sakal tarihi olduğunu hatırlatmak gerekir. Dolayısıyla beğenilen unsur "ayva tüyü/sakal", bunu ifade etmek üzere çekilen işaret de kaş olmalıdır. Zira hil'at giydirmenin yazı üzerine kaş çizmek olduğu şeklindeki tanımlamalara da daha önce yer verilmişti. Beyitte yazı taliminin başarıyla uygulandığının söylenmesi takdir ve tebrik amacıyla hil'at denilen kaftan giydirme uygulamasını da hatırlatmakla birlikte yazıyla ilgili unsurların fazla olması sebebiyle şairin hat sanatındaki uygulamayı ön plana çıkardığı söylenebilir. Yazmak, ta'lîm, harf-be-harf, hil'at (geyürmek) ve hâmenin tenasüp oluşturduğu beyitte hil'at kelimesi tevriyeli kullanılmıştır.

Çeküp ser-levha'-i menşûr-ı hüsn hatt-ı rümmânî

Kumâş-ı 'işveyi hil'at diyü giydirdiler tekrar. Şâkir Mehmed Efendi (K. 28/7, s. 147)⁵

(Âşıklar/Gönlü susamışlar) güzellik menşurunun başlığına nar çiçeği renginde çizgi çekip naz kumaşını hil'at diye tekrar giydirdiler.

Şâkir Mehmed Efendi'nin (öl. 1836) beytinde, önceki beyitten anlaşıldığı üzere, âşıkların baharın gelişyle güzellik menşurunun başlığına narçiçeği renginde çizgi çekerek âdeta naz kumaşından yapılmış hil'at giydirdikleri söylenmiştir. Beytin bu ilk açıklamasında hil'atin bir kıyafet terimi olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte beyitte ser-levhâ, menşûr, hat gibi yazıyla ilgili unsurların ve hat sanatındaki hil'at giydirme uygulamasının yer alması hil'atin tevriyeli kullanıldığını düşündürmektedir.

"Başlık" (Ayverdi, 2008: 2781) anlamına gelen "ser-levha", yazma eserlerin ilk yaprağının başına gösterişli bezemelerle teşkil edilen kısımdır (Özönder, 2003: 176). Menşûr ise padişah tarafından sadrazam, vezir, beylerbeyi gibi yüksek rütbeli kimselere görev tevcihi sebebiyle verilen beratlar olup yüksek rütbeli kimselere verildiği için altın varakla yazılmıştır (Kütükoğlu, 1994: 137; DİA, 2004: 150). Bu bilgiler ışığında değerlendirildiğinde beyitte baharın gelişyle yazılan güzellik menşurunun başlığına âşıkların narçiçeği renginde çizgi çekerek naz kumaşından hil'at giydirdikleri söylenmiştir. Son derece gösterişli olan menşur

⁵ "Kumâş-ı 'işveyi hil'at diyü giydirdiler tekrar" mısraı kaynak metinde "Kumâş-ı 'işve-yi hil'at diyü giydirdiler tekrâr" şeklinde olup metnin yazma nüshası incelenerek düzeltme yapılmıştır.

başlığına hil'at giydirilmesi beğeni ifadesidir. "Hatt-ı rümmânî" terkibi hil'atin kırmızı renkte olduğunu göstermektedir. Naz kumaşının söz konusu edilmesi ise büyük ihtimalle beğenin naz sebebi olduğundan kaynaklanmaktadır. Beyitte "kumaş-hil'at-giyemek" ve "ser-levha-menşûr-çekmek-hat-hil'at" kelimeleriyle tenasüp oluşturulmuştur.

Degül ebrû-yı pür-çin kil-k-i kudretden celî hatla

Keşide hil'at-i tahsîndür ol hatt-ı reyhâna Seyyid Vehbî (G. 205/4, s. 644)

(O) kıvrımlı kaş değil, kudret kaleminden o reyhan hatta/ayva tüyüne celî hatla çekilmiş beğenme/takdir hil'atidir.

Hattat bir şair olan Seyyid Vehbî'nin (öl. 1736) bu beytinde, hüsn-i talîl yoluyla, sevgilinin kıvrımlı kaşının, "ince ve küçük şekilli" (Özönder, 2003: 164) olması dolayısıyla, reyhânî hatta benzetilen ayva tüyelerinin üzerine Allah tarafından celî tarzda çizilmiş beğenme hil'âti olduğu söylenmiştir (Düzlü, 2018: 426, 438). Beyitte hil'atin beğeni ifadesi olarak yazının üzerine çekildiğinin dile getirilmesi ve sevgilinin kıvrımlı ve belirgin kaşlarıyla benzerlik ilişkisi içerisinde ele alınması dikkat çeken hususlardır. Özellikle de kurulan benzerlik ilişkisi hil'atin şekil özelliklerine dair çıkarımlar yapabilmek açısından önem arz etmektedir. Bu itibarla hil'at kıvrımlı, kaş şeklinde ve belirgin bir işarettir. Beyitte de celî tarzda çekildiği söylenmektedir ki celî "açık seçik, enli, büyük ebat(lı)" (Özönder, 2003: 22) bir yazı stilidir. Beyitteki bu ifade hil'atin hat sanatındaki uygulamasının celî tarzda olabileceğini de düşündürmektedir. Hil'atin doğrudan hat terimi olarak kullanıldığı beyitte "hat" kelimesi cinaslı, kil-k-celî-hat-hil'at-reyhân-keşide kelimeleri de tenasüp içerisinde kullanılmıştır.

Satr-ı mevc üzre çekilmiş hil'at-ı tahsîn mi yâ

Medd-i "Bismi'llâhi mecrâhâ ve mursâhâ" mıdır Seyyid Vehbî (K. 71/2, s. 262)

(Hilal), dalga satırı üzerine çekilmiş takdir hil'ati mi, yoksa "Bismi'llâhi mecrâhâ ve mursâhâ"⁶ ayetinin meddi midir?

Seyyid Vehbî'nin bir kasidesinde yer alan beyitte kendisinden önceki beyit ile sonraki beyitlerden anlaşıldığı üzere hilal söz konusu edilmektedir.⁷ Dalganın satıra, hilalin hil'ate ve med işaretine benzetildiği beyitte denizin üzerine düşen görüntüsü itibarıyla hilal dalga satırı üzerine çekilen bir takdir hil'ati ve "Bismi'llâhi mecrâhâ ve mursâhâ" ibaresindeki med işaretleri olarak tasavvur edilmiştir. Bu tasavvur hil'atin şekil açısından hilale, dolaylı olarak da, med işaretine benzediğini göstermektedir. Hil'atin beğeni ifadesi oluşunun da vurgulandığı beyitte "satr-çekmek-hil'at-med" kelimeleri tenasüp oluşturmaktadır.

Ruk'anun hil'at-i murakka'idur

Nazm-ı rengin-i pâk-bâzâne Gelibolulu Mustafa Âlî Divanı (Kt. 66/2, s. 1280)

Sadık/vefah kimselere yakışacak şekilde güzel nazm arzuhalin yamalı hil'atidir/arzuhaldeki meşk örneğinin hil'atidir.

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin manzum bir arz-ı hâlinde yer alan bu beytin öncesindeki "Dinle ey şehryâr-ı bende-nüvâz/Arz-ı hâlüm budur fakirâne" beyti ve özellikle buradaki "fakirâne" ibaresi "hil'at-i murakka" tamlamasının "yamalı hil'at" şeklinde anlaşılabilirliğini düşündürmektedir. Bununla birlikte beyitte "ruk'a-murakka'-nazm" gibi yazıyla ilişkili unsurların yer alması, nazmın güzel olarak nitelenmesi ve giyim unsuru

⁶ "Yüzerken de dururken de Allah'ın adını anın" (Web3).

⁷ Görünen deryâda 'aks-i gurre-i garrâ mıdır

Hatt-ı ta'lik ile âb üzre keşide bâ mıdır (K. 71/1, s. 262)

Zuhre'nün çengi midür yohsa kemân-ı Ruştem mi

Çerhde kavs-i kûzah mı keşti-i deryâ mıdır (K. 71/3, s. 262)

hil'atin kullanım amacı ve "değerli kumaş ya da kürkten yapılm(ası)" (Dağlı, 2007: 133) hil'atten kastın hat sanatında beğeni ifade eden işaret olabileceği anlamına da gelmektedir. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin (öl. 1600) hattat şairlerden olmasının da bu ihtimali kuvvetlendirdiği kanaatindeyiz.⁸ Bu itibarla şair nazımının arz-ı hâlindeki meşkin hil'ati olduğunu söyleyerek nazımını yüceltmıştır.

Bu resme kilik-i zer-keşle kefi-nessâc-ı endişe

Müzer-keş hil'at-ı elkâbını zer-pûd u târ eyler Mezâkî Divanı (K. 8/13, s. 186)

Düşünce dokumacısının eli altın işlemeli/altın tel yapan kalemle bu tarzda unvanların sırmalı hil'atini altın arşak ve argaç yapar.

Bu beyit Mezâkî'nin (öl. 1676) Sultan IV. Mehmed'in övgüsü için söylediği bir kasidede yer almaktadır. Şair padişaha yaptığı övgülerden kasıtlı beyitte dokumacıya benzettiği düşüncesinin altın işlemeli/altın tel yapan kalemle unvanların sırmalı hil'atini altın çözü ve atkı ipleri yaptığını söylemiştir. Burada muhtemelen şiirin mısraları, yatay ve dikey görüntüsü itibarıyla, kalemle oluşturulmuş çözü ve atkı iplerine benzetilmiştir. Bu tasavvurda hil'atin giyim unsuru olarak kullanıldığı görülmekle birlikte beyitteki yazıyla ilgili unsurlar ister istemez kelimenin hat sahasındaki terim anlamını da akıllara getirmektedir. Bu itibarla kendisi de hattat olan Mezâkî'nin⁹ "hil'at"i "kilik-elkâb-endişe" kelimeleriyle ihâm-ı tenasüp oluşturacak biçimde kullanmış olma ihtimalinin de bulunduğu söylenebilir.

Hil'atin hat terimi olarak klasik Türk şiirindeki kullanımına dair tespit ettiğimiz bu beyitlerin dışında içinde hil'atle birlikte yazıyla ilgili birden fazla unsur barındıran birkaç beyit daha tespit edilmesine rağmen bunların *aşırı yorum* endişesiyle metne dahil edilmediğini de belirtmek isteriz. Bununla birlikte başka divanlarda hil'at kelimesinin kullanımlarının söz konusu anlamının da dikkate alarak değerlendirilmesi konuya ilişkin örneklerin artmasını ve tespit edilen bilgilere yenilerinin eklenmesini de sağlayabilir.

Sonuç

Klasik Türk şairlerinin farklı olmak adına başvurdukları yöntemlerden biri de klasik şiirin kelime kadrosundaki bazı kelimeleri alışılmadık dışında farklı anlamlarıyla kullanmak ya da onlara dolaylı yoldan işaret etmektir. Bu kelimelerden biri de divanlarda çok büyük oranda giyim-kuşama ait bir unsur olarak yer alan hil'attir. Kelimenin kıyafet terimi olarak "takdir ve tebrik amacıyla giydirilen kaftan" anlamı dışında şiir metinlerinde karşılaşılan, lûgatların büyük çoğunluğunda ve hat sanatıyla ilgili kaynaklarda rastlayamadığımız bir başka anlamı daha bulunmaktadır. Yazıyla ilgili unsurların yer aldığı az sayıdaki beyitten hareketle yaptığımız araştırmalar sonucunda özellikle Mehmet Zeki Pakalın'ın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* adlı eserinde karşılaştığımız açıklamanın ışığında kelimenin "yazı hocalarının kendilerinden yazı meşk eden öğrencilerin yazılarının üstüne çektikleri kaş şeklindeki işaret" anlamıyla da klasik Türk şiirinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hil'at tespit edilen beyitlerde tevriye, tenasüp, hüsn-i talif, teşbih ve istiare yoluyla yer almaktadır. Çoğunluğu hattat şairlere ait bu kullanımlarda hil'atin hat sanatında da beğeni ifadesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Beyitlerde hil'atle benzerlik ilişkisi içerisinde ele alınan unsurlar onun şekil özellikleri hakkında fikir vermektedir. Bu itibarla kaş, hilal ve med işaretiyle ilişkilendirilen hil'atin hafif kıvrımlı ve belirgin kalınlıkta bir çizgi olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında beyitlerde kurulan tasavvurlar hil'atin kırmızı renkte ve büyük ebatlı olabileceğini düşündürmektedir. Birkaç beyitte yazının üzerine çizilmesine de işaret edilmiştir. Bazı beyitlerde karşılaşılan "hil'at giydirmek" tabiri ise söz konusu uygulamanın hat sanatındaki karşılığıdır.

⁸ Konu hakkında bkz. Halit Karatay (2008), *Hattat Divân Şairleri*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 95.

⁹ Konu hakkında bkz. Karatay, *age*, s. 262.

Kaynakça

- Aksoyak, İ. H. (2018), *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*,
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0> (E.T. 10.06.2021).
- Ayverdi, İ. (2008). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*. C. 2. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Dağlı, B. (2007). Kelime Kazanımı Üzerinde Bir Araştırma (Kıyafet ve Kumaş Adları Örneği). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi EBE.
- Demirkazık, H. İ. (2009). 18. Yy. Şairi Mustafa Fennî Dîvân (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin). *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi TAE.
- Devellioğlu, F. (1999). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın.
- DİA. (2004): Menşür (Osmanlılarda Menşür). *İslam Ansiklopedisi*. C. 29. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dikmen, H. (1991). Seyyid Vehbî Ve Divanının Karşılaştırmalı Metni. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.
- Düzlü, Ö. (2018). Seyyid Vehbî Divanı'na Göre 18. Asırda Osmanlılarda Sosyal Hayat. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi SBE.
- Karaca, F. (1998). Hil'at (Osmanlılarda Hil'at). *İslâm Ansiklopedisi*. C. 18. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kavruk, H. (t.y.). *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, (e-kitap).
- Kutlar, F.S. (2004). *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, (e-kitap).
- Küçük, S. (t.y.). *Bâkî Dîvânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, (e-kitap).
- Kütükoğlu, M.S. (1998). *Osmanlı Belgelerinin Dili*. İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür Ve Sanat Vakfı.
- Mermer, A. (1991). *Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Meydan Larousse: Büyük Lugat ve Ansiklopedi*. (1981). Hil'at. C. 5. İstanbul: Meydan.
- Özönder, H. (2003). *Ansiklopedik Hat Ve Tezhip Sanatları-Deyimleri, Terimleri-Sözlüğü*. Konya: Sebat Ofset Matbaacılık.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C. 1, İstanbul: Millî Eğitim Baimevi.
- Şemseddin Sâmî. (2006). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı.
- Tarlan, A.N. (1992). *Ahmet Paşa Divanı*, Ankara: Akçağ.
- Tulum, M. (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: TDK.
- Üst, S. (2018). *Edirneli Nazmî Dîvânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, (e-kitap).
- Yanbal, S. (2009). Şâkir Mehmed Efendi Divanı (Metin-İnceleme). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi SBE.
- Web1: <http://www.kamus.yek.gov.tr/> (E.T. 10.06.2021).
- Web2: <https://www.ktsv.com.tr/sanatkarlar/114-necmeddin-okyay> (E.T. 10.06.2021).
- Web3: <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/hud-suresi-11/ayet-41/kuran-yolu-meali-5> (E.T: 17.06.2021).